

УДК 340.12 (477)

**ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ Й АНАЛІЗ РОЗВИТКУ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЛЮДИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

В'ячеслав Ясінський

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
буль. Городоцька, 26, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано різні підходи до визначення понять “свобода”, “відповідальність”, визначено взаємозалежність означених понять та їхній взаємовплив та взаємозумовленість у професійному становленні майбутнього фахівця. На підставі результатів історико-філософського та психолого-педагогічного аспектів теоретичного аналізу поняття відповідальності визначено передумови формування філософсько-правових підходів відповідальності людини та окреслено філософсько-правові підходи до відповідальності людини.

Ключові слова: свобода, відповідальність, філософсько-правові підходи, юридична освіта, особистість, фахівець.

Розвиток філософсько-правової думки в Західній Україні першої половини ХХ ст. відбувався під впливом суперечливих соціально-політичних процесів: людство пережило дві світові війни, соціальні революції, протистояння політичних систем; світова цивілізація позбавилася від колоніалізму, мільйони людей пережили тоталітаризм, наполегливо відстоювали свої права і свободи як найвищі цінності буття.

Вивчаючи філософсько-правову думку цього періоду, яка відображена в юридичній освіті, ми спираємося на конкретно-історичний підхід. Саме це дає змогу розширити тематику філософсько-правових досліджень, стимулювати нові пошуки у сфері права та поєднати це із системою педагогічної науки. Намагаючись дати ретроспективну оцінку філософії права першої половини ХХ ст., зазначимо, що вона “з одного боку, продовжила розробку низки плідних ідей у галузі права, поставлених попередньою філософською думкою, мов би випередивши подальший розвиток на Заході сукупності ідей і напрямів, а з іншого боку, висунула безліч сміливих і нових ідей, що вдало конкурують із старою “класичною” філософською системою” [10, с. 144].

Саме це і зумовило доцільність та важливість поєднання правових аспектів з філософськими та педагогічними дослідженнями становлення особистості.

У фаховій підготовці юристів основні тенденції філософсько-правового мислення почали розглядати з погляду нового бачення світу права і його пояснення. Як зазначає С. І. Максимов, ці тенденції полягають у тому, що: концептуальний образ світу права (правової реальності) з'являється в єдності внутрішнього і зовнішнього досвіду права, його смислового і наочного аспектів; розширення підходів розгляду права “зсередини” як способу людського буття, заснованого на співіснуванні суб'єктів. Тобто, йдеться про осмислення права в парадигмі інтерсуб'єктивності, що виражає тенденцію подальшої гуманізації і персоналізації права [6, с. 141].

Філософія права першої половини ХХ ст. наголошувала на загальній ідеї й підходах філософії як науки. На розвиток філософії, як зазначає П. В. Алексєєв, значно впливають соціокультурні процеси, зокрема, статус науки у вигляді своїх як позитивних, так і негативних результатів. Представників культурного середовища поділяють на тих, хто виступає за науково-технічний прогрес, і на тих, хто проти нього. Причому, в основі цих позицій лежить не наука як така, а її образ, що склався в культурі [1, с. 191–193]. У межах цього напрямку репрезентовано, що найважливішою ознакою філософії є її цілісний характер.

Цілісний характер філософії, її взаємовплив та взаємозалежність з різними галузями науки, зокрема й педагогічної, зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – визначити передумови та обґрунтувати філософсько-правові підходи, які доцільно використовувати в педагогічній науці з метою формування та розвитку відповідальності особи.

Соціальні потрясіння першої половини ХХ ст. питання свободи й відповідальності конкретної особи, характер її взаємин із соціумом визначили як провідні. Принцип жорсткого підпорядкування особи суспільству, одичного цілому піддавали всебічній критиці, оскільки не можна підкорятися тому, що створюється зусиллями людини. Проголошення творчої сили людини в її свободі ставило під сумнів старий соціально-детерміністський принцип взаємин суспільства та індивіда, однак не пропонувало нового. Проблема розглядали як втрату індивідуального зв'язку із суспільством. Відновлення цього зв'язку, на думку дослідників, полягало в пошуку суті людини, яка стала основним предметом дослідження філософії ХХ ст. [8, с. 46]. Саме це дало змогу вирішити питання особливостей суспільних зв'язків та соціальну відповідальність особи на рівні освіти, професійної підготовки фахівців різних галузей.

Дослідниця Є. В. Радіонова зазначає, що утвердження особистісного начала, творчої ролі людини через визнання її свободи спричинило те, що соціальна відповідальність є стримувальною і скеровуючою силою для суб'єкта відповідальності і свободи. Соціальна відповідальність як надійність

у контексті навколишнього світу здійснює регулятивну функцію, коли людина є творцем себе та стосунків з іншими людьми [9, с. 17].

Проблема свободи та відповідальності особи завжди була і залишається предметом дослідження філософів, психологів, педагогів та юристів. Зокрема, австрійський психолог, лікар-психіатр і філософ Адлер А. зазначав: “Свобода вимагає відповідальності не лише перед собою, суспільством, державою, а й перед усім світом, в якому живе людина” [13, с. 54].

Російський філософ та психолог Франк С. Л. пов'язує свободу, відповідальність і творчість людини з її життєвим внутрішнім досвідом, який він розуміє як “досвід спілкування з людьми”, “моральний досвід”, “релігійний досвід”, “естетичний досвід”, “досвід спілкування з Богом”. Зіставлення свободи і відповідальності розглядають крізь призму гріха. Гріх розуміють як дещо неналежне, від чого слід утриматись під час вчинення чого людина відкидає вину. Гріх, свобода і відповідальність, на думку вченого, є однією проблемою, оскільки “грішити здатна лише істота, наділена свободою, – в якомусь загальному сенсі здатна й утриматись від гріха” [11, с. 225].

Зокрема, Зав'ялова Г. І. зазначає, що екзистенціалісти пов'язують справжнє існування світу з визнанням свободи іншого поряд з власною свободою, яку розуміють як свободу вибору. Важливим принципом філософії екзистенціалізму є те, що людина формує себе сама, і жодна зовнішня сила не несе за це відповідальності. Кожна людина сама будує свою мораль, а моральний вибір розглядають як акт вільної творчості. Однак свобода означає також і відповідальність перед своїм Я, що може провокувати страх, песимізм, вибір неналежного існування, які часто є характерними для людства з позиції екзистенціалізму [4, с. 98].

Свобода, на думку німецького філософа Еріха Фромма, є перемогою людини особисто над собою, це шлях боротьби з будь-яким проявом зла. Учений вважав, що свобода є важливою передумовою для розвитку любові до життя; свобода повинна творити і будувати, дивуватися і на щось відважуватися. “Така свобода передбачає, що індивід є активним і повним усвідомлення відповідальності, що він не є рабом чи добре змашеною деталлю в машині” [12, с. 13–108]. Отже, свобода означає здатність йти за голосом розуму, здоров'я, добробуту і сумління проти голосу ірраціональних пристрастей. Обсяг свободи людини постійно змінюється упродовж життя. Якщо людина володіє високою мірою свободи робити вибір на користь добра, то цей вибір вартує менше зусиль. Якщо ступінь свободи незначний, то це потребує значних зусиль, допомоги довколишніх і сприятливих обставин.

Свобода водночас є подарунком і тягарем, людина може прийняти її чи відмовитись від неї. На думку Д. О. Леоньєва, кожна людина сама вирішує

питання про ступінь своєї свободи, роблячи власний вибір: діяти вільно, тобто раціонально, чи відмовитись від свободи. Багато хто втікає від свободи, вибираючи шлях найменшого опору. У результаті такого процесу, одні люди стають вільними, а інші залежними [5].

Французький філософ Ж. П. Сартр стверджував, що людина завжди є вільною, оскільки свобода пронизує всю людську діяльність, думки і надії. Свобода виражає розрив з необхідністю, оскільки людина сама обирає своє майбутнє, а отже, несе відповідальність за нього. Людина “приречена бути вільною”, причому абсолютна свобода повертається відповідальністю перед самою собою. Людина може впасти у відчай і тоді світ для неї буде безпристрасним, таким, що нічого не виражає. Вийти з такого стану можна лише у випадку, якщо людина відважиться на бунт, повстання проти обставин, тоді світ оживе в акті самоствердження людини. Зовнішні факти не можуть самі примусити людину до дії проти її волі, тому людина є відповідальною за світ і за себе, за свій спосіб буття. На думку Сартра, людина не має готової конструкції свободи, вона повинна конструювати себе і свою свободу постійно [4, с. 102].

Свобода, на думку Ж. П. Сартра – єдиний фундамент суспільних цінностей. Люди посилаються на детермінізм, щоб виправдати свої вчинки, зняти свої гріхи, звільнитися від страху ризику за свій вибір, від відповідальності. Людина завжди має вибір, тому вона завжди вільна. Однак свобода є не тільки благом для людини, а й важким знаменням долі [7]. Отже, людина не може позбутися свободи, бо завжди мусить відповідати за свої дії і не може перекласти відповідальність на природу, на історію або на Бога. Людина приречена на свободу, що викликає в неї тривогу й почуття самотності, прагнення втечі від свободи

Зазначимо, що міра свободи людини визначається мірою її відповідальності. Людина долає межі умовності або частковості свого існування відповідно збільшення кола осіб, перед якими і за яких вона є відповідальною, тобто потенційна відповідальність людини є невимірною.

На теоретичні засади підготовки юристів передвоєнного періоду, саме в контексті формування правової відповідальності особи, у Західній Україні особливий вплив мали погляди М. О. Бердяєва.

Російський філософ М. О. Бердяєв пов'язував свободу з розвитком і самовизначенням людини. Свободу особи він протиставляє світу необхідності, що підкоряє людину, тому філософ негативно характеризує не лише необхідність, а будь-яку форму обумовленості взагалі. Усі форми визначення вчинків людини він розглядав як види рабства людини.

Проблема суперечностей рабства і свободи набуває змісту вічної боротьби духовного світу, в якому панує свобода, і світу зовнішнього, об'єктивованого, який підкорює людину. Тому все в справжньому людському

бутті повинно пройти через випробування свободою. “Свобода, – вважає М. Бердяєв, – є моя незалежність і самовизначення моєї особистості зсередини, і свобода є моя творча сила, не вибір між поставленими переді мною добром і злом, а моє творення добра і зла” [7].

Ганс Кельзен, австрійський філософ та юрист, стверджував, що людина як моральна та правова істота наділена волею, свободою і відповідальністю, тому здатна діяти всупереч природному закону причинності і вимогам природної необхідності. Інтелект і свобода волі дають змогу людині йти всупереч їхнім вимогам, при цьому підтримуючи чи порушуючи встановлений порядок. Саме тому доцільно зазначити про принцип відповідальності, що має логічну формулу “якщо а, то повинно бути б”, яка може конкретизуватися так: “якщо хтось зробив тобі добро, ти повинен виразити йому вдячність”, “якщо хтось згрішив, він повинен покаятися”, “якщо хтось вчинив злочин, він повинен бути покараний”. Принцип відповідальності виконує у морально-правових явищах функцію, що є аналогічною функції причинності у природних явищах і процесах. Він встановлює обов'язковий зв'язок зобов'язання між двома елементами, не пов'язаними між собою причинно-наслідковими залежностями. Такий зв'язок встановлюється шляхом моральної чи правової норми, в якому втілена воля певного співтовариства [2, с. 373].

Спіраючись на історико-філософський та психолого-педагогічний аспекти теоретичного аналізу поняття відповідальності, ми визначаємо такі передумови формування філософсько-правових підходів відповідальності людини:

1) свобода є аристократичною, тобто – це власність того “окремого стану суспільства” [7], який може собі дозволити бути відповідальним за свої вчинки і творити добро в тому суспільстві, до якого належить;

2) сформована відповідальність кожної людини перед суспільством за власні вчинки;

3) свобода – як основа відповідальності – це творча сила; це не вибір між добром чи злом, а творення добра або зла;

4) існуючий незаперечний закон суспільства: не кожна людина прагне до того, щоб, здобувши свободу, взяти на себе повну відповідальність за власні вчинки, оскільки набагато легше перекласти відповідальність на інших.

Упродовж першої половини ХХ ст. сформувалось нове уявлення про характер взаємин людини і суспільства. Як зазначають дослідники, у суспільстві того часу склалось переконання, що певною цінністю володіє як особа, так і суспільство, але цінність особи не є нижчою, ніж цінність суспільства. Особа є важливішою, ніж суспільство, хоча без суспільства вона абсолютно не може існувати. Соціальну відповідальність розуміють не як

відповідальність особи перед суспільством або суспільства перед особою, а як загальний рівень розвитку відповідальних стосунків у суспільстві в його індивідуалізованому вигляді. Такому розумінню соціальної відповідальності вже не відповідали межі підзвітності, а тим більше караності. Головна ідея соціальних концепцій останнього періоду першої половини ХХ ст. полягала в затвердженні неповторності особи, особистої свободи й особистої відповідальності не перед суспільством, а перед власним “Я»” перед собою в творенні майбутнього. Завданням вільної особи була головна роль в будь-якій суспільній системі, оскільки без “дійсних осіб не існує дійсного суспільства, і без дійсного суспільства не існує дійсних осіб” [3, с. 249].

Формування і розвиток філософсько-правової думки у Західній Україні першої половини ХХ ст. відбувались під впливом потужних і суперечливих соціально-політичних та економічних процесів. Це дає нам змогу виокремити деякі філософсько-правові підходи до відповідальності людини, зокрема:

- теоретичний аналіз філософсько-правової думки цього періоду знайшов певне відображення в юридичній освіті, що сприяє розширенню тематики філософсько-правових досліджень, стимулювати нові пошуки у сфері права, освіти та професійної підготовки майбутніх фахівців;
- ретроспективна оцінки філософії права у контексті вивчення проблеми відповідальності особи в суспільстві дає підстави стверджувати, що саме така оцінка плідних ідей у сфері права спонукала до пошуку ідей і напрямів організації системи професійної підготовки у різних типах навчальних закладів.

Зміст нашого дослідження не вичерпує усіх можливостей подальших наукових розвідок. Перспективи наукових досліджень вбачаємо у визначенні провідних чинників у формуванні відповідальності людини як особливої професійної характеристики майбутнього фахівця юридичної сфери і відповідальності особи як громадянина держави.

-
1. *Алексеев П. В.* История философии : учеб. / П. В. Алексеев. – Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 240 с.
 2. *Бачинин В. А.* Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2006. – 1093 с.
 3. *Етика та естетика: навч. посіб.* / [авт. колектив; за заг. ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.

4. *Завялова Г. И.* Экзистенциальные трансформации свободы / Г. И. Завялова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2005. – № 7. – С. 98–104.
5. *Леонтьев Д. А.* Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. Т. 21. – № 1. – 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журн.: http://www.psylib.ukrweb.net/books/_leondO.
6. *Максимов С. И.* Идея правовой державы в контексті становлення та розвитку європейської правової культури / С. И. Максимов // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Т. VI–VII. – С. 102–111.
7. *Наконечна О. П.* Проблема свободы : сучасний контекст / Наконечна О. П., Приходько І. В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/2009_3_3/v47182.pdf.
8. *Панич О. О.* Дейвід Х'юм і Джон Стюарт Міл : традиція індуктивного аналізу каузальності / О. О. Панич // “Гілея : науковий вісник” : зб. наук. пр. – Спецвипуск. – К., 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_SV/Gileya/F25_doc.pdf.
9. *Родионова Е. В.* Юридическая ответственность как разновидность социальной ответственности : современные проблемы [Электронный ресурс] : дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е. В. Родионова. – Москва : РГБ, Из фондов Российской Государственной Библиотеки). – 188 с.
10. *Философия права: учеб.*, О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др.; под ред. О. Г. Данильяна. – Москва : Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.
11. *Франк С. Л.* Реальность и человек / С. Л. Франк. – Москва, 1997. – 479с.
12. *Фромм Э.* Душа человека / Эрих Фромм. – Москва : Республика, 1992. – С. 13–108.
13. *Хьелл Л.* Теории личности : основные положения, исследования, применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/hjelz01/index.htm>.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**PRECONDITIONS OF FORMING AND ANALYSING THE PHILOSOPHICAL
AND LEGAL APPROACHES TO THE HUMAN RESPONSIBILITY IN THE
LEGAL THOUGHT OF THE WESTERN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF
THE XX th CENTURY**

Vyacheslav Yasinskyi

*Lviv State University of Internal Affairs,
Gorodotska Str., 26, Lviv, Ukraine, UA-79000*

The article analyzes the different approaches to the definition of “freedom” and “responsibility”. It defines the interdependence of the above-mentioned concepts and their interplay and interdependence in the professional development of the future specialist. Based on the results of the historical and philosophical, psychological and pedagogical aspects of theoretical analysis of the responsibility concept, the author defines the prerequisites for the formation of philosophical and legal approaches to the responsibility (need to admit responsibility before society, freedom as a criterion for the development of society, the freedom as a creative force). He substantiates the philosophical and legal approaches to human responsibility. The article indicates the possibility of expanding the subject of philosophical and legal research to encourage new investigations in law, education and the professional training of future specialists.

Key words: freedom, responsibility, philosophical and legal approaches, legal education, personality, specialist.